

PAM JENOFF

Het meisje van de Kommandant

Vertaling Mieke Trouw

HarperCollins

Voor het papieren boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2007 Pam Jenoff
Oorspronkelijke titel: *The Kommandant's Girl*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2014 HarperCollins Holland
Vertaling: Mieke Trouw
Omslagontwerp: HarperCollins Holland
Omslagbeeld: © Getty Images
Bewerking: Pinta Grafische Producties
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Huizen
Druk: ScandBook UAB, Lithuania, met gebruik van 100% groene stroom

ISBN 978 94 027 1473 9
ISBN 978 94 027 7106 0 (e-book)
NUR 302
Eerste druk maart 2008
Zevende druk februari 2024

Originele uitgave verschenen bij Harlequin Enterprises ULC, Toronto, Canada.
Deze uitgave is uitgegeven in samenwerking met Harlequin Books SA.
HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC.
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met ® zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

Hoofdstuk 1

Terwijl we over het marktplein lopen, langs de duiven en de stinkende plassen, kijk ik bezorgd naar de hemel en pak Lukasz' hand wat steviger vast, inwendig wensend dat hij wat sneller zou lopen. Maar het kind likt onbekommerd aan zijn ijsje, zonder oog te hebben voor de steeds grijzer wordende lucht. Aan zijn blonde krullen hangt al een regendruppel. Goddank voor zijn blonde krullen. Een snijdende, ijskoude maartse wind waait over het marktplein. Ik onderdruk de neiging om Lukasz' hand los te laten en mijn tot op de draad versleten jas wat dichter om me heen te trekken.

We passeren de middelste boog van de Sukiennice, de enorme gele lakenhal die het plein in tweeën snijdt. Het is nog een paar straten naar Nowy Kleparz, de markt ten noorden van het centrum van Krakau. We moeten nog een heel eind lopen, maar ik voel dat Lukasz moe begint te worden. De dunne zolen van zijn schoentjes slepen over de kinderkopjes. Even overweeg ik om hem op te tillen, maar hij is drie jaar en wordt elke dag zwaarder. Als ik goed doorvoed was geweest zou het me misschien nog lukken, maar nu hou ik het hooguit een paar meter vol. Liep hij maar wat sneller.

'Szybko, kochana,' smee ik fluisterend. *'Chocz!'* Hij lijkt zijn

tempo te versnellen wanneer we tussen de bloemenstalletjes in de schaduw van de Mariacki-kerk door lopen.

Een paar tellen later bereiken we de overkant van het plein en voel ik een vertrouwde trilling onder mijn voeten. Ik sta stil en kijk om. Ik heb ruim een jaar niet meer in een tram gezeten. Ik stel me voor dat ik Lukasz de wagon in til en dat we samen achteroverleunen in de stoel, kijkend naar de gebouwen en mensen als we ze voorbijgaan. Binnen enkele minuten zouden we op de markt kunnen zijn. Hoofdschuddend stop ik die fantasie weg. De inkt op onze nieuwe papieren is nog nauwelijks droog, en de verwondering op Lukasz' gezicht bij zijn eerste tramrit zou argwaan wekken. Ik kan onze veiligheid niet opofferen voor gemak. We lopen door.

Hoewel ik mezelf eraan herinner om oogcontact met andere mensen te vermijden, drink ik de hele stadssfeer gulzig in. Het is al meer dan een jaar geleden dat ik in het centrum van Krakau ben geweest. Ik haal diep adem. De lucht, nog vochtig van de laatste restjes smeltende sneeuw, ruikt heerlijk naar geroosterde kastanjes. Dan begint de trompetter in de toren van de kathedraal het *hejnal* te spelen, de melodie die op elk heel uur te horen is als herinnering aan de invasie van de Tataren eeuwen geleden. Ik onderdruk de neiging om me in de richting van het geluid te draaien, dat me lijkt te begroeten als een oude vriend.

Aan het einde van de Florianskastraat knijpt Lukasz plotseling in mijn hand. Ik kijk omlaag. Hij heeft het laatste restje ijs op de grond laten vallen, maar dat heeft hij niet eens in de gaten. Zijn gezicht, al bleek omdat hij zich maandenlang binnenshuis heeft moeten verstoppen, heeft een asgrijs kleur gekregen.

'Wat is er?' fluister ik. Ik ga op mijn hurken naast hem zitten, maar er komt geen reactie. Daarom volg ik zijn blik. Tien meter van ons af, vlak bij de Florianpoort, staan twee nazi's met machinegeweren. Lukasz huivert. 'Stil maar, *kochana*. Er is niets aan de hand.' Ik leg mijn arm om hem heen om hem te troosten, maar het heeft geen effect. Zijn mond gaat open zonder geluid te maken en zijn

ogen schieten heen en weer. ‘Kom maar.’ Ik til hem op en hij begraaft zijn hoofd in mijn nek.

Het liefst zou ik door een zijstraat wegglijpen, maar dat kan hier niet. Omdraaien en teruglopen zou de aandacht kunnen trekken, dus ik kijk naar de grond en loop vlug langs de nazi’s, die ons niet eens in de gaten hebben. Zodra ik voel dat Lukasz’ ademhaling rustiger wordt, zet ik hem neer.

Even later bereiken we Nowy Kleparz. Ondanks alles vind ik het heerlijk om weer buiten te zijn en zomaar gewoon boodschappen te doen. Terwijl we tussen de kramen door lopen, hoor ik de mensen mopperen. De kolen zijn verlept, de broden te droog en het weinige vlees is onherkenbaar en ruikt vreemd. De meeste inwoners van Krakau, bij wie de lekkernijen van het Poolse platteland nog vers in het geheugen liggen, vinden de kwaliteit van de koopwaar waardeloos. Voor mij ziet het voedsel er paradijselijk uit. Mijn maag ram-melt.

‘Twee broden,’ zeg ik tegen de bakker. Met neergeslagen ogen geef ik hem mijn voedselbonnen. Verbeeld ik het me of geeft hij me een nieuwsgierige blik? Ik dwing mezelf om rustig te blijven.

Tussen andere Polen val ik niet op, dat weet ik. Ik heb een lichte huid, spreek zonder accent en draag met opzet onopvallende kleren. Krysia heeft welbewust een markt in een arbeiderswijk uitgekozen, omdat ze wist dat ik daar geen oude kennissen tegen het lijf zou lopen. Ik kan het me niet veroorloven om herkend te worden.

Terwijl ik van het ene stalletje naar het andere loop, vul ik mijn mandje met etenswaren. Het komt goed uit dat ik mijn boodschappenlijstjes vroeger altijd uit mijn hoofd leerde, want papier is erg duur geworden. De winkeliers zijn aardig, maar zakelijk. Na zes maanden oorlog heerst er voedselschaarste. Wanneer je lief lacht, krijg je geen extra stukje kaas meer en kinderen met grote blauwe ogen krijgen geen koekje meer toegestopt. Hoewel mijn mand nog maar halfvol is, ben ik algauw door mijn voedselbonnen heen. Zo-

dra we ons lijstje hebben afgewerkt, beginnen we aan de lange wandeling naar huis.

Omdat ik de kou van de wind op het marktplein nog voel, loop ik met Lukasz via allerlei zijwegen het stadscentrum uit. Een paar minuten later slaan we de Grodzkastraat in, een brede weg met elegante winkels en huizen. Ik aarzel. Het was niet mijn bedoeling om hierlangs te lopen. Mijn hart klopt in mijn keel en ik kan nauwelijks ademen. Rustig maar, zeg ik tegen mezelf. Je kunt het best. Het is een doodgewone straat.

Zwijgend loop ik een paar meter door en sta dan stil voor een lichtgeel huis met houten bloembakken. Zonder dat ik het wil, dwalen mijn ogen naar de eerste verdieping. Ik krijg een brok in mijn keel, want dit was Jakobs huis. Ons huis.

Ik heb Jakob anderhalf jaar geleden leren kennen, toen ik in de bibliotheek van de universiteit werkte. Het was een vrijdag, herinner ik me, want ik had haast om op tijd thuis te zijn voor *sjabbes*.

‘Neemt u mij niet kwalijk,’ zei een lage stem.

Fronsend keek ik op, een beetje geïrriteerd dat ik bij mijn werk werd gestoord. Er stond een slanke jongeman naast me, die een keppeltje droeg en een keurige, kort geknipte baard had. Zijn haar was donkerbruin met een koperachtige gloed.

‘Kunt u mij misschien een goed boek aanbevelen?’ vroeg hij.

‘Een goed boek?’ Zijn donkere ogen brachten me al evenzeer van mijn stuk als zijn nogal algemene vraag.

‘Ja. Ik zoek iets luchtigs, want dit weekend hoef ik niet te studeren. Vindt u de Ilias goed?’

Ik schoot in de lach. ‘Vindt u Homerus luchtige kost?’ vroeg ik.

‘Vergeleken met natuurkunde wel, ja.’ Er verschenen lachrimpeltjes rond zijn ogen.

Ik nam hem mee naar de literatuurafdeling, waar hij uiteindelijk een boek met de komedies van Shakespeare koos. Toen ik hem het boek aanreikte, streken onze handen even langs elkaar. Ik voelde een rilling langs mijn rug lopen. Ik stempelde het boek voor hem af,

maar hij ging niet naar huis. Even later wist ik dat hij Jakob heette en twintig jaar was, twee jaar ouder dan ik.

Na die dag kwam hij elke werkdag even bij me langs. Hij studeerde natuurkunde, maar zijn passie was politiek, en hij was lid van diverse actiegroepen. Hij schreef kritische artikelen over de Poolse regering en het expansionisme van Duitsland, die in plaatselijke kranten en in studentenblaadjes verschenen.

Om zo duidelijk voor je mening uit te komen leek me gevaarlijk. Hoewel de Joden in onze wijk op straat en in de winkels heftige discussies voerden over de gebeurtenissen in Europa, was ik opgevoed met het idee dat het veiliger was om in de buitenwereld niet op al te luide toon te spreken. Als zoon van de vooraanstaande socioloog Maximilian Bau maakte Jakob zich echter helemaal geen zorgen om zijn veiligheid. Wanneer ik naar hem luisterde en het vuur in zijn ogen zag, vergat ik bang te zijn.

Ik was stomverbaasd dat een student uit een rijke, vrijzinnige familie belangstelling toonde voor mij, de dochter van een arme orthodoxe bakker, maar Jakob hield zich helemaal niet bezig met het verschil tussen onze achtergronden, als ze hem al opvielen. Het kwam steeds vaker voor dat we een zondagmiddag in elkaars gezelschap doorbrachten. Dan gingen we samen wandelen en liepen we langs de rivier de Wisla.

‘Ik moet weer eens naar huis,’ merkte ik op een zondag in april op. Het begon inmiddels donker te worden en Jakob en ik waren langs het koninklijk kasteel op de Wawel gelopen. We waren zo druk in gesprek geweest dat ik de tijd was vergeten. ‘Mijn ouders zullen zich wel afvragen waar ik blijf.’

‘Misschien wordt het wel tijd dat ik je ouders een keer ontmoet,’ merkte hij achteloos op. Abrupt stond ik stil. ‘Zo hoort dat toch als je verkering met een meisje wilt?’

Verbluft keek ik hem aan. Ook al hadden we samen veel tijd doorgebracht, toch had ik op de een of andere manier nooit gedacht dat hij toestemming zou vragen om het officiëler te maken. Het vol-

gende moment nam hij mijn gezicht tussen zijn gehandschoende handen om me zachtjes op mijn mond te kussen. De grond scheen onder me weg te schuiven en ik voelde me zo duizelig worden dat ik bang was dat ik zou flauwvallen.

Nu ik aan Jakobs kus terugdenk, voel ik mijn onderbuik weer warm worden. Hou op, zeg ik tegen mezelf, maar het is al te laat. Het is bijna zes maanden geleden dat ik mijn man voor het laatst heb gezien, dat hij me aangeraakt heeft. Mijn hele lichaam doet pijn van verlangen naar hem.

Mijn dagdroom wordt verstoord door een scherp geluid. Knipperend met mijn ogen zie ik dat ik nog steeds voor het gele huis sta. De voordeur gaat open en er komt een oudere, goed geklede vrouw naar buiten. Wanneer ze mij en Lukasz ziet staan, aarzelt ze even. Waarschijnlijk vraagt ze zich af wie we zijn en wat we komen doen. Dan draait ze zich om, draait de deur op slot en loopt de trappen af. Dit is nu haar huis.

Ik roep mezelf tot de orde en schud mijn hoofd om de gedachte aan Jakob van me af te zetten. Het is niet verstandig om op te vallen. ‘Kom, Lukasz, we gaan verder,’ zeg ik, zachtjes aan zijn hand trekkend.

Even later komen we bij de Planty, de groene, parkachtige gordel rond de oude stad. In de bomen zijn al knoppen te zien, die waarschijnlijk zullen afsterven door de late vorst. Lukasz grijpt mijn hand steviger beet en kijkt met grote ogen naar een paar eekhoorns, die in de struiken spelen alsof het al lente is. Terwijl we verder lopen, wordt de oude stad achter ons steeds kleiner. Vijf minuten later komen we bij de Aleje, de brede boulevard langs de rivier. Bedrukt sta ik stil om naar de brug te kijken. Aan de andere kant, vijfhonderd meter van me vandaan, ligt het getto.

Ik maak aanstalten om erheen te lopen, denkend aan mijn ouders. Misschien kan ik hen zien en hun stiekem wat van de boodschappen uit mijn mand geven. Ik weet zeker dat Krysia dat niet erg vindt. Op het laatste moment bedenk ik me echter – ik kan het risi-

co niet nemen. Het is midden op de dag en ik heb een klein kind bij me. Toch schaam ik me, omdat ik niet meer rammel van de honger en omdat ik de vrijheid heb om weg te lopen alsof de oorlog niet bestaat.

Een halfuur later bereiken Lukasz en ik Chelmska, de landelijk gelegen buurt waar we inmiddels wonen. Mijn voeten doen pijn van het lopen over de hobbelige weg, en mijn armen doen zeer van de zware boodschappen en van Lukasz, die ik het laatste stukje gedragen heb. Wanneer we de hoek om lopen, ruik ik de vuren die de boeren aansteken om dood kreupelhout te verbranden. In de verte zie ik vlammen en zwarte rookwolken op de velden. We slaan links af op een weg die naar de beboste heuvels van Las Wolski leidt. Links en rechts staan hier boerderijen langs de weg. Een van de eerste huizen is dat van Krysia, een donker houten chalet van drie verdiepingen tussen de bomen. De rookpluim uit de schoorsteen begroet ons.

Zodra ik Lukasz neerzet, rent hij al vooruit. Wanneer Krysia hem hoort aankomen komt ze achter het huis vandaan om het hek open te maken. Met haar zilvergrijze, keurig opgestoken haar ziet ze eruit alsof ze naar de opera gaat, maar ze draagt versleten leren tuinhandschoenen in plaats van kant of zijde. Op de zoom van haar jurk, die mooier is dan enige jurk die ik ooit heb bezeten, zitten grote modderspetters. Zodra ze Lukasz ziet, verschijnt er een brede glimlach op haar gezicht. Ze maakt het hek open en buigt zich soepel voorover om de jongen op te tillen.

‘Is het allemaal goed gegaan?’ vraagt ze terwijl ze Lukasz op haar heup zet en zijn gezicht bestudeert. Ze kijkt me niet aan. Ik vind het niet erg dat haar aandacht meteen naar het kind uitgaat. Sinds hij bij ons is, heeft hij nog niet één keer gelachen of gepraat. Daar maken we ons constant zorgen over.

‘Het ging wel.’

‘Wat dan?’ Nu kijkt ze me aan. ‘Is er iets gebeurd?’

Ik aarzel, omdat ik het vervelend vind om er in Lukasz’ bijzijn

over te praten. ‘We zagen een paar Duitsers,’ zeg ik, knikkend naar Lukasz. ‘Dat was vervelend, maar gelukkig hadden ze ons niet in de gaten.’

‘Mooi zo. Kon je alles krijgen?’

‘Niet alles.’ Met een grimas til ik de mand op. ‘Daarnaast is het minder dan ik had gehoopt.’

‘Dat maakt niet uit. We redden ons wel. Ik was net bezig om de groentetuin om te spitten zodat we volgende maand kunnen zaaien.’

Zwijgend loop ik achter Krysia aan naar binnen. Zoals gewoonlijk ben ik diep onder de indruk van haar elegantie en kracht. Haar fiere houding doet me altijd aan mijn man denken.

Binnen neemt Krysia de mand van me over om de boodschappen uit te pakken. Na mijn schoenen te hebben uitgetrokken loop ik door naar de woonkamer. Hoewel ik hier nu al twee weken woon, ben ik nog steeds diep onder de indruk van de chique meubels en de prachtige kunstwerken. Op mijn sokken loop ik langs de vleugel naar de schoorsteenmantel, waarop drie ingelijste foto’s staan. Op een ervan staat Marcin, Krysia’s overleden echtgenoot. Hij zit in zijn smoking op een stoel en houdt een cello vast. Een andere is van Jakob, genomen in zijn kindertijd. Met prikkende ogen pak ik de derde foto op. Het is een foto van Jakob en mij, gemaakt op onze trouwdag. We staan voor het huis van de familie Bau aan de Grodzkastraat, Jakob in een donker pak en ik in een enkellange, witte linnen bruidsjurk die ook door mijn moeder en oma is gedragen. Het was de bedoeling dat we in de camera keken, maar in plaats daarvan kijken we naar elkaar. Op de foto moet ik lachen om een van zijn grapjes.

Eigenlijk hadden we pas willen trouwen nadat Jakob zijn studie had afgerond. Maar eind juli 1939 had Duitsland Oostenrijk geannexeerd, en de andere Europese landen hadden niets gedaan om dat tegen te gaan. Daarna was Sudetenland ingelijfd. Nu stond Hitler voor de Poolse grens, klaar om toe te slaan. We hadden gehoord

dat de nazi's de Joden in Duitsland en Oostenrijk afgrijselijk behandelden. Hoe zou ons leven eruitzien als ze Polen binnen vielen? Het leek ons beter om meteen te trouwen en de onzekere toekomst samen tegemoet te zien.

Op een warme, broeierige zondagmiddag had Jakob me ten huwelijk gevraagd. 'Emma...' Met een ernstig gezicht was hij op een knie gaan zitten.

Zijn aanzoek kwam niet echt als een verrassing. Een dag eerder was Jakob met mijn vader naar de synagoge gewandeld, en toen mijn vader terugkwam, zag ik aan zijn peinzende blik dat ze het niet over politiek of religie hadden gehad. Toch kreeg ik tranen in mijn ogen.

'We gaan een onzekere toekomst tegemoet,' zo begon Jakob.

Inwendig moest ik lachen. Alleen Jakob kon een huwelijksaanzoek als een politieke redevoering laten klinken.

'Ik weet niet wat de komende jaren voor ons in petto hebben, maar ik weet wel dat ik jou graag aan mijn zijde wil. Wil je me de eer doen mijn vrouw te worden?'

'Ja,' fluisterde ik.

Hij schoof een zilveren ring met een diamantje aan de ringvinger van mijn linkerhand. Daarna stond hij op en kuste me vuriger dan ooit tevoren.

Een paar weken later trouwden we, in het gezelschap van onze ouders in de elegante woonkamer van de familie Bau. Na de bruiloft verhuisde ik mijn spulletjes naar de logeerkamer van de familie Bau, waar Jakob en ik onze intrek zouden nemen. Kort na de bruiloft vertrokken professor Bau en zijn vrouw voor langere tijd naar Genève, waardoor Jakob en ik het huis voor ons alleen hadden.

Omdat ik in een klein appartement was opgegroeid, was ik niet gewend aan zoveel luxe om me heen. In mijn hart vond ik dat de hoge plafonds en geboende houten vloeren in een museum thuis hoorden. Aanvankelijk voelde ik me niet op mijn gemak, alsof ik

een logee was die na verloop van tijd weer zou moeten vertrekken, maar spoedig begon ik te houden van het grote huis. Ik genoot ervan om altijd muziek, kunst en boeken om me heen te hebben. 's Avonds maakten Jakob en ik in bed fluisterend plannen voor het volgende jaar, wanneer hij afgestudeerd zou zijn en we een eigen huis konden zoeken.

Zo'n drie weken na de bruiloft besloot ik op een vrijdag naar de Joodse wijk Kazimierz te lopen en in de bakkerij van mijn ouders wat *challa* voor het avondeten te halen. De winkel stond vol met klanten die voor sjabbes nog brood wilden halen, dus ging ik achter de toonbank staan om hem te helpen. Ik had net een klant wat wisselgeld gegeven toen de deur van de winkel open vloog en een kleine jongen naar binnen rende.

'De Duitsers zijn binnengevallen!' riep hij.

Ik verstijfde. Het geroezemoes in de winkel verstomde. Vlug haalde mijn vader zijn radio uit de achterkamer, waarna alle klanten om het toestel heen dromden om naar het nieuws te luisteren. De Duitsers hadden de haven van Westerplatte in de buurt van Gdansk aangevallen. Polen en Duitsland waren in oorlog. Een paar vrouwen begonnen te huilen. Na de aankondiging werd op de radio het Poolse volkslied ingezet. Veel klanten zongen mee.

'Het Poolse leger zal ons wel beschermen,' zei meneer Klopowitz, een veteraan uit de oorlog tegen de bolsjewieken.

Hij bedoelde het goed, maar ik wist wel beter. We waren er niet klaar voor. Het veel kleinere Poolse leger zou het moeilijk krijgen tegen de naar verluidt enorme kracht van de nazi's met hun tanks en moderne wapentuig. Mijn ogen vonden die van mijn vader. Met één hand hield hij zijn gebedssjaal vast, met de andere de rand van toonbank. Aan zijn witte knokkels zag ik dat hij van het ergste uitging.

'Ga maar gauw,' zei hij toen de klanten zich met hun broden naar buiten haastten.

Ik ging niet terug naar de bibliotheek, maar rende naar huis. Ja-

kob was al thuis en staaarde me met een grauw gezicht aan. Zwijgend nam hij me in zijn armen.

Binnen een week trok het Poolse leger zich terug uit de gebieden rond Krakau; na een maand was het verslagen. Opeens zagen we overal tanks en soldaten in bruine uniformen, voor wie de mensen netjes opzij gingen. Ik raakte mijn baan in de bibliotheek kwijt, en een paar dagen later kreeg Jakob te horen dat Joden niet meer welkom waren op de universiteit. Plotseling stond onze hele wereld op zijn kop.

Ik had gehoopt dat Jakob nu wat vaker thuis zou zijn, maar in plaats daarvan was hij meestal weg, naar politieke bijeenkomsten die nu 's nachts werden gehouden, in het diepste geheim. Hoewel hij me nooit vertelde wat er werd besproken, begreep ik al gauw dat zijn werk op de een of andere manier met verzet tegen de nazi's te maken had. Ik wilde hem vragen, smeken om ermee op te houden. Ik was als de dood dat hij gearresteerd zou worden, of erger. Ik wist echter dat mijn bezorgdheid geen einde zou maken aan zijn activiteiten of overtuiging.

Op een avond lag ik 's avonds in bed op hem te wachten. Uiteindelijk viel ik in slaap, maar even na middernacht werd ik wakker en realiseerde ik me dat hij nog steeds niet thuis was. Ik sprong uit bed. Op het geluid van mijn voetstappen op de houten vloer na, was het doodstil. Mijn gedachten tolden. Ik ijsbeerde door het huis als een gekkin, en om de vijf minuten liep ik naar het raam om de straat af te turen op zoek naar zijn verschijning.

Even na halftwee hoorde ik een geluid in de keuken. Het was Jakob, die via de trap aan de achterkant was binnengekomen. Zijn haren en baard, normaal gesproken zo verzorgd, zagen er slordig uit, en er parelden zweetdruppeltjes op zijn bovenlip.

Bevend sloeg ik mijn armen om hem heen. Hij pakte me bij de hand en nam me mee naar de slaapkamer, waar hij me zwijgend op het bed legde en boven op me kwam liggen. In zijn kussen proefde ik een wanhoop die ik nog nooit eerder had bespeurd.

‘Emma, ik moet weg,’ zei hij later die nacht, toen we in bed naar de ratelende trams lagen te luisteren. Het zweet op mijn lichaam was opgedroogd in de herfstlucht, waardoor ik een kilte voelde waaraan ik niet leek te kunnen ontsnappen.

Mijn maag trok zich samen. ‘Voor je werk?’

‘Ja.’

Natuurlijk wist ik dat hij het niet over de universiteit had. ‘Wanneer?’ vroeg ik met trillende stem.

‘Binnenkort. Misschien al over een paar dagen.’ Er was een aarzeling in zijn stem te bespeuren die me duidelijk maakte dat hij dingen voor me verzwegen. Hij ging op zijn zij liggen en trok me dicht tegen zich aan. ‘Ik zal geld voor je achterlaten.’

Ik gebaarde met mijn hand in het donker. ‘Ik wil geen geld.’ Tranen welden op. Alsjeblieft, wilde ik zeggen. Ik zou gesmeekt hebben als ik gedacht had dat het zou helpen.

‘Emma...’ Het bleef even stil. ‘Ik vind dat je weer bij je ouders moet intrekken. Het is maar voor tijdelijk, maar het lijkt mij op dit moment het beste.’

‘Goed.’ Maar pas wanneer jij weg bent, dacht ik.

‘Dan nog iets.’ Zijn warme lichaam rolde van me weg en hij pakte iets uit het nachtkastje. Een paar tellen later gaf hij me een papier met een lakzegel erop. ‘Verbrand dit.’

Het was onze *ketuba*, ons joodse huwelijkscontract. In alle haast waren we er nog niet aan toegekomen om ons huwelijk bij de autoriteiten te laten registreren.

Ontzet duwde ik het papier van me af. ‘Verbranden? Nooit.’

‘Je moet je ring afdoen en doen of we nooit getrouwd zijn geweest. Zeg tegen je ouders dat ze er niet over mogen praten,’ zei hij. ‘Als ik eenmaal weg ben, zal het gevaarlijk voor je zijn wanneer mensen weten dat je mijn vrouw bent.’

‘Gevaarlijk? Jakob, ik ben Joods in een land dat door nazi’s wordt bezet. Kan het nog gevaarlijker worden?’

‘Doe nu maar gewoon wat ik heb gezegd,’ drong hij aan.

‘Ik zal het doen,’ loog ik. Ik nam het papier van hem aan en schoof het onder mijn matras. In werkelijkheid was ik niet van plan om de enige link die ik met hem had te verbranden.

Uiteindelijk viel Jakob in slaap, maar ik was nog klaarwakker. Zacht streek ik over zijn haren en ik begroef mijn gezicht in zijn hals om zijn geur op te snuiven. Ik streek over zijn hand om de contouren van zijn vingers in mijn geheugen op te slaan. In zijn slaap hoorde ik hem brommen, alsof hij nu al tegen de vijand vocht. Hoewel ik doodmoe was, probeerde ik mijn ogen open te houden. Wanneer hij weg was, zou ik nog genoeg tijd krijgen om te slapen.

Na verloop van tijd verloor ik de strijd tegen mijn uitputting. Uren later werd ik wakker van het geluid van de straatvegers en de hobbende karren op de keien. Buiten was het nog donker. Ik legde mijn hand op de lege plaats naast me waar mijn echtgenoot had gelegen, en waar de lakens nog warm en verkreukeld waren. Zijn geur hing nog in de lucht, maar ik hoefde niet rond te kijken om te weten dat hij met al zijn spullen was verdwenen.

Jakob was verdwenen. We waren pas enkele weken getrouwd.

‘...trek?’ Krysia’s stem haalt me uit mijn dagdroom. Ik had niet in de gaten dat ze de kamer binnen was gekomen.

Met tegenzin draai ik me naar haar om. Ze staat achter me, een bord met brood en kaas in haar hand. ‘Nee, dank je,’ zeg ik, nog steeds half verzonken in herinneringen.

Krysia zet het bord op tafel en legt een hand op mijn schouder. ‘Het is een prachtige foto,’ zegt ze, met een gebaar naar mijn trouwfoto. Ze pakt de foto van Jakob als kind op. ‘Toch lijkt het me veiliger om deze ergens op te bergen.’

‘Wie zou ze kunnen zien?’ vraag ik. ‘We zijn hier toch maar met ons drieën?’

Vlak voordat Lukasz en ik hier kwamen, heeft Krysia haar dienstmeisje en tuinman naar huis gestuurd. Sinds wij hier zijn, is er niemand meer in huis geweest.

‘Je kunt nooit weten,’ zegt ze. Haar stem heeft een vreemde klank.
‘We kunnen beter het zekere voor het onzekere nemen.’

Omdat het een van de laatste banden met mijn man is, blijf ik de foto een paar tellen vasthouden. Dan besef ik dat ze gelijk heeft. We hebben geen keus.

Zuchtend laat ik de foto los, en ik kijk verslagen toe wanneer ze hem meeneemt naar een andere kamer.